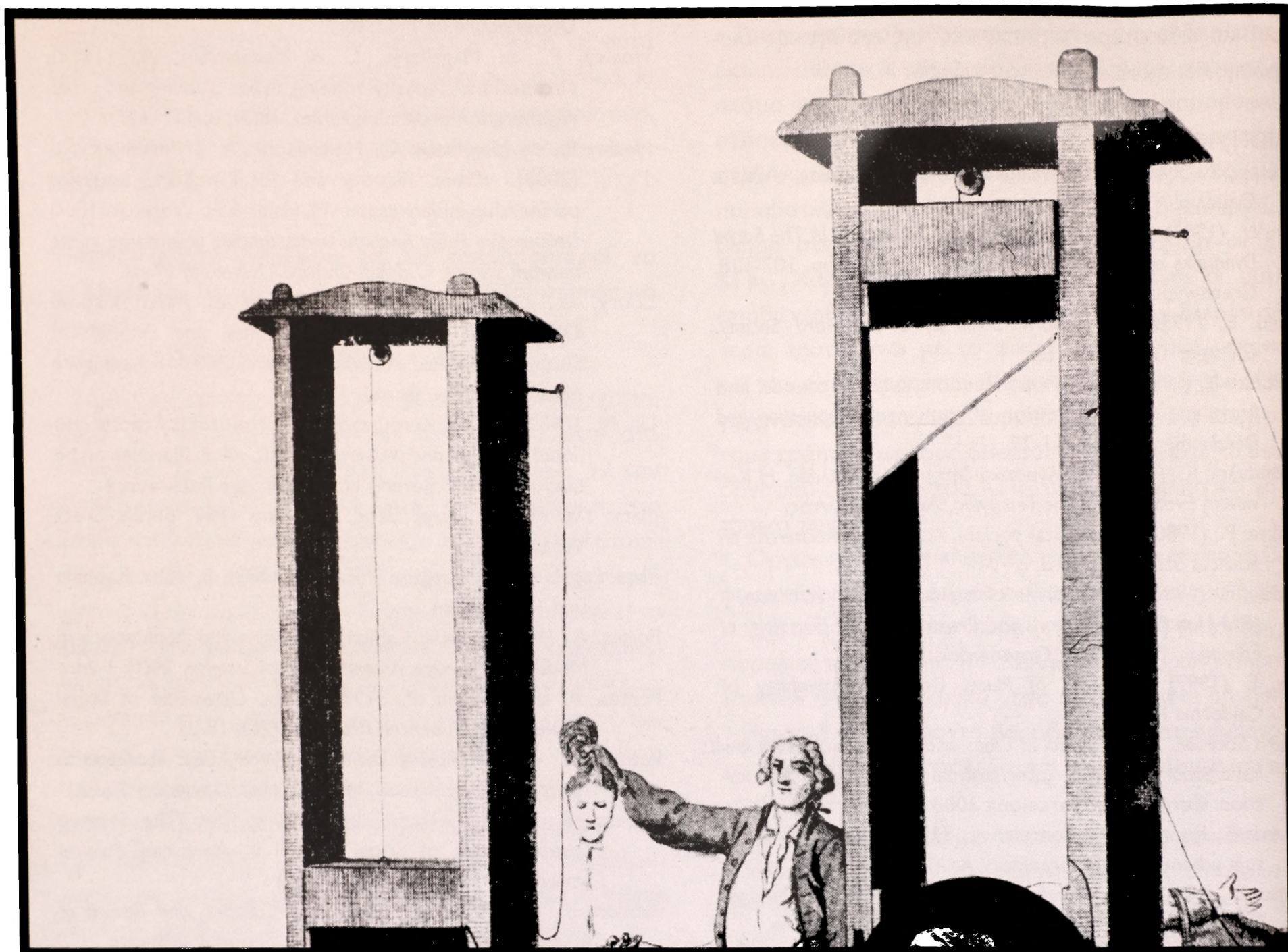

«ΜΗΠΩΣ Ο ΛΑΟΣ ΔΕΝ ΕΓΝΩΡΙΖΕΝ ΤΗΝ ΚΕΦΑΛΙΚΗΝ ΠΟΙΝΗΝ; ΒΕΒΑΙΑ· ΑΛΛ' ΑΠΟΣΤΡΕΦΕΤΑΙ ΕΚ ΒΑΘΟΥΣ ΨΥΧΗΣ ΤΗΝ ΠΟΙΝΗΝ ΤΑΥΤΗΝ»*

ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΟΥΡΤΗΣ

* Το κείμενο αυτό βασίζεται σε συμμετοχή μου στο Ανοιχτό Σεμινάριο με τίτλο: «Στη βαθιά κοίτη του Συγκριτικού δικαίου. Η θανατική ποινή σε τρεις νομικούς πολιτισμούς: Ευρώπη, ΗΠΑ, Κίνα (ρεύματα, δίκαιο, λογοτεχνία, ταυτότητες)», που διοργάνωσε η καθηγήτρια κ. Γιώτα Κραβαρίτου στη Νομική Σχολή του Α.Π.Θ., την Άνοιξη του 2006.

Ο Βασίλης Κούρτης είναι Δρ. Νομικής, Δικηγόρος.

Το δίκαιο και η δικαιοσύνη εμπνέουν τους λογοτέχνες για να γράψουν τις ιστορίες τους ή να εκφράσουν τη δικιά τους αντίληψη για όσα συμβαίνουν στον κόσμο. Μερικές σελίδες από το σταχυολόγημα τέτοιων λογοτεχνικών κειμένων ανασύρονται παρακάτω. Ο σκοπός είναι να αποτελέσουν το έναυσμα για να θυμηθούμε μέσα από μαρτυρίες και άλλες πηγές της εποχής τις αντιδράσεις που προκαλούσαν στους Έλληνες η επιβολή της θανατικής ποινής και τα όργανα για την εκτέλεσή της κατά τα πρώτα χρόνια ζωής του ελληνικού κράτους, τώρα που το αίτημα για παγκόσμια κατάργηση της θανατικής ποινής καθιστά επίκαιρη την επανανάγνωσή του.

Ο Χανς Κρίστιαν Άντερσεν μας είναι πιο γνωστός ως συγγραφέας παραμυθιών. Έχει γράψει, ωστόσο, κι έργα που δεν προορίζονται για παιδιά, όπως το *Παζάρι του ποιητή*, η περιγραφή του ταξιδιού του προς τη Μεσόγειο μέχρι την Ιταλία, μετά στην Ελλάδα μέχρι την Πόλη, κι από εκεί στο Δούναβη για να επιστρέψει στην πατρίδα του.¹ Ήταν ίσως το πιο μεγάλο από τα ταξίδια της ζωής του, κι έκανε

πολλά καθώς ήταν για τον ίδιο «τρόπος παιδείας». Την άνοιξη του 1841 βρίσκεται στη Νάπολη και χάρη σε μια χορηγία που καταφέρνει να πάρει ξεκινά για το ελληνικό του όνειρο. Μ' ένα γαλλικό καράβι φτάνει στη Σύρα, το πρώτο -ακόμη τότε- λιμάνι της χώρας κι από εκεί έρχεται στην Αθήνα, όπου θα διαμείνει για έναν περίπου μήνα. Ο Άντερσεν ανήκει στους Ευρωπαίους περιηγητές που ήρθαν για να αγγίξουν τα μνημεία και να αναπνεύσουν τον αέρα του τόπου όπου γράφτηκαν οι ιδέες μέσα από τις οποίες αγάπησαν την Ελλάδα. «Ναι, το είδα» αναφωνεί κάθε φορά που αντικρίζει κάποιο από τα μνημεία της αρχαιότητας. «Ένα κύμα ιδεών με κατέκλυσε», γράφει αργότερα, πατώντας στη «μεγάλη πατρίδα του πνεύματος». Κατά τη διαμονή του στην Αθήνα επισκέπτεται καθημερινά την Ακρόπολη και μάλιστα γιορτάζει εκεί τα γενέθλιά του.

Ο Δανός συγγραφέας βρίσκει πως η κατάσταση στην Ελλάδα είναι καλύτερη από εκείνη που άκουσε από προηγούμενους επισκέπτες. Το νέο κράτος κάνει φανερά βήματα προόδου, γράφει, καθώς κι ένας μόνο χρόνος έχει σημασία για μια χώρα που κάνει βήματα ανάπτυξης μεγαλύτερα από κάθε άλλη ευρωπαϊκή χώρα. Το νεαρό βασιλικό ζεύγος, Όθων-Αμαλία, γοητεύει τον συγγραφέα και γράφει λόγια συμπάθειας γι' αυτούς που αφήσαν την ησυχία τους για νάρθουν στον σκληρό τούτο τόπο. Κάνουν συχνά ταξίδια, μας πληροφορεί, κι ακούνε τα παράπονα των υπηκόων τους, ενώ στήνονται τραπέζια όπου ρέει η σαμπάνια και χορεύουν βοσκόπουλα και βοσκοπούλες. Είναι μόνοι τους σε μια ρημαγμένη κλασική χώρα γεμάτη δυνατές μνήμες, με ένα λαό που «αν και δεν τον γνωρίζω αρκετά, δεν τον αγαπώ». Δεν είναι «τίμι-οι και καλόκαρδοι», όπως είναι οι Τούρκοι.

Μεγάλες δυσκολίες για το νεαρό μονάρχη γεννά, κατά τον Άντερσεν, η απειθαρχία των Νεοελλήνων έναντι του νόμου. Το περιστατικό που επιλέγει να περιλάβει στην αφήγησή του, προκειμένου να δείξει στους αναγνώστες την έκταση του ζητήματος, αφορά την άρνηση του ελληνικού λαού να δεχτεί την εφαρμογή της θανατικής ποινής. Μολονότι οι Έλληνες, γράφει, οι ίδιοι δεν διστάζουν να κόψουν το κεφάλι ενός ληστή, «δεν παραδέχονται να κάνουν το ίδιο πράγμα, όταν οι νόμοι του κράτους το επιβάλλουν». Η κυβέρνηση χρειάστηκε μάλιστα να φέρει το δήμιο από τη Μάλτα, «γιατί κανένας Έλληνας δεν ήθελε να εκτελέσει το επάγγελμα αυτό». Αλλά και τη στιγμή της εκτέλεσης, ο κατάδικος διαμαρτυρήθηκε για το «πρωτάκουστο» που γίναινε να γίνει και πάλεψε με τον δήμιο, που λίγο έλειπε να σκοτωθεί, και μόνο όταν πληγώθηκε ο κατάδικος στην πάλη, τότε κατάφεραν εντέλει να τον ανατώσουν. Αργότερα, τελειώνει ο Άντερσεν, λέγεται πως «σκότωσαν τον δήμιο στα κρυφά».

Είκοσι περίπου χρόνια αργότερα μια άλλη, επίσης Σκανδιναβή, περιηγήτρια η Φρ. Μπρέμερ γράφει τις ταξιδιωτικές της εντυπώσεις από την Ελλάδα και στην περιγραφή του Ναυπλίου, το οποίο επισκέπτεται τον Σεπτέμβριο του 1859, περιλαμβάνει την περιγραφή μιας θανατικής εκτέλεσης. «Ο δήμιος κάπνιζε και χαιρετούσε φιλικά τον κατάδικο που κάπνιζε επίσης. Φαινόταν να δείχνουν κατανόηση ο ένας στον άλλο. Με την προτροπή ενός ιερέα που παρακολουθούσε τη σκηνή, ο κατάδικος έκανε το σταυρό του, παρέδιδε τον εαυτό του στο Χριστό και μετά, χωρίς καταναγκασμό, ανέβαινε τα σκαλοπάτια του ικριώματος. Στη διάρκεια όλης αυτής της σκηνής τον πρόσεχαν πολύ, γιατί συχνά συνέβη να έχει πάνω του κρυμμένο κάποιο μαχαίρι που την τελευταία στιγμή το έβγαζε και πάλευε να ξεφύγει.»²

Η εκτέλεση της θανατικής ποινής με λαιμητόμο αρχίζει στην Ελλάδα με την έλευση του Όθωνα και συγχρόνως θεσπίζεται το λειτούργημα του δημίου. Προηγουμένως, ενόσω ίσχυε το *Απάνθισμα των Εγκληματικών*, ο πρώτος ελληνικός ποινικός κώδικας, που ψήφισε η Β' Εθνική Συνέλευση στο Άστρος, οι εκτελέσεις γίνονταν αρχικά δι' αγχόνης και αργότερα, κατά την καποδιστριακή περίοδο, με τουφεκισμό.³ Τα δικαστήρια, στην πρώτη περίπτωση, έδιναν εντολή το σώμα να παραμείνει «απηλωμένον τρεις ημέρας» προς «παραδειγματισμόν και σωφρονισμόν των άλλων». Στη δεύτερη περίπτωση, πριν την εκτέλεση με τουφεκισμό προβλέπεται «κηδεία ζώντος» και η θανάτωση πραγματοποιείται με τον εξ επαφής πυροβολισμό του καταδίκου. Ο Ποινικός Νόμος του 1833, όριζε πως «καταδικασθείς εις θάνατον αποκεφαλίζεται διά του λαιμητόμου», ενώ το σώμα του «ενταφιάζεται ησύχως και άνευ πομπής διά της Αστυνομίας» (άρθρο 5). Για τον σκοπό αυτό έφτασε στο Ναύπλιο από τη Μασσαλία μια λαιμητόμος, μια γκιλοτίνα, που είχε χρησιμοποιηθεί προηγουμένως στη Γαλλία. Η μηχανή του γιατρού Γκιγιωτέν είχε εφευρεθεί για να σκοτώνει γρήγορα και χωρίς πόνο. «Είναι αδύνατον να φανταστούμε όργανο θανάτου που να συμβιβάζει καλύτερα τον ανθρωπισμό με τις απαιτήσεις του νόμου», γράφει ο Πруντόν. Ο ελληνικός λαός την ονόμασε *καρμανιόλα* και μαζί της ήρθαν και δήμιοι από τη Γαλλία.⁴

Αυτόπτης μάρτυρας μιας από τις πρώτες εκτελέσεις με λαιμητόμο ο Βαυαρός Χριστόφορος Νέζερ περιλαμβάνει λεπτομερή περιγραφή στα απομνημονεύματά του.⁵ Επρόκειτο να εκτελεστούν στο Μεσολόγγι εννιά ληστές οι οποίοι καταδικάστηκαν σε θάνατο και η καρμανιόλα με το δήμιο μεταφέρθηκαν εκεί από το Ναύπλιο με πολεμική γολέτα. «Ο έπαρχος μετά δυσκολίας έστειλε τρεις πασσάρας διά να μεταφέρουν εις την ξηράν τα μέρη της λαιμητόμου και τον Γάλλον δήμιον, τον αποσταλέντα εκ Μασσαλίας, και τους στρατιώτας... τους προοριζόμενους

διά να στήσουν την λαιμητόμον. Κανείς δεν ήθελεν ν' ασχοληθῇ μ' εκείνο το ἔργον». «Κατά την αποβίβασιν του δημίου ηκούσθη γογγυσμός υπόκωφος και ηύχοντο ὅλοι να μὴ γίνῃ ἡ θανατικὴ ἐκτέλεσις... Ἡ φρουρά μας τον περιέζωσεν διότι ὁ λαὸς εφαινετο πολὺ ἀπειλητικός». «Τὴν δευτέραν το πρωὶ ἐκάθητο ἐπάνω εἰς ὅλον το Μεσολόγγιον νεκρικὴ σιγὴ. Δὲν ἤνοιξε οὔτε ἓνα κατάστημα οὔτε ἓνα καφενεῖον, ἀκόμη καὶ αἱ οἰκίαι τῶν ιδιωτῶν ἦσαν κατάκλειστοι. Κανείς δὲν εφαινετο εἰς τα παράθυρα. Ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς που εἰς ἄλλην περίπτωσιν θα ἦτο περιεργότατος, εἶχεν εξαφανισθεῖ ἀπ' ὅλας τὰς οδοὺς καὶ τὰς στενωποὺς». Καὶ φτάνει ἡ ὥρα τῆς ἐκτέλεσης. «Ὁ δῆμιος ἐτοιμάζετο διὰ τὸ ἔργον του...» καὶ ἔλυσε τὰ σχοινιά του πρώτου να θανατωθεῖ ληστή, «ἀλλ' οὗτος αἰφνιδίως ὥρμησεν ἐπὶ τοῦ δημίου» γιὰ νὰ ἀκολουθήσῃ σκληρὰ πάλῃ καὶ μόνο με δυσκολία νὰ καταφέρουν νὰ τον καταβάλουν. Τὸ ἴδιο συνέβη με τοὺς περισσότερους ἀπὸ τοὺς καταδίκους. Καὶ καταλήγει ὁ Νέξερ: «Ἐτελείωσεν ἡ πρώτη ἐπιβληθεῖσα θανατικὴ ποινὴ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμά της ἦτο κακόν, διότι ἡ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἐπιβληθεῖσα ποινὴ δὲν κατέστησεν σεβαστὸν τὸ δικαστήριον, ἀποτυχούσα τελείως τοῦ σκοποῦ της... Ἐκ τῆς μνήμης τῶν παρισταμένων εἰς τὸν δημόσιον φόνον, κανενὸς δὲν θα ἐξαλειφθῇ ποτέ ἡ ἐντύπωσις τῆς ἐκτελέσεως». Καὶ τὸ ἀπόσπασμα ἐπέστρεψε στο Μεσολόγγι «παιανίζουσης τῆς μουσικῆς».

Ὁ Γάλλος δῆμιος σύντομα ἐφυγε ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα ἀφήνοντας ὅμως πίσω τὴν καρμανιόλα. Ὁ ἀντικαταστάτης τοῦ ἦταν Ἀλβανὸς με βοηθὸ τοῦ ἓνα Ἀλγερινό. Ἡ ὁρκωμοσία τοῦ νέου δῆμιου «προκάλεσε τὴν ἀγανάκτησιν τῶν Ὀρθοδοξούντων». Ὅταν μετὰ ἀπὸ λίγα χρόνια παραιτήθηκαν, βρέθηκαν νεκροί, πρὶν προλάβουν νὰ φύγουν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, με ὅλα τὰ χρήματα τοῦ αἵματος που εἶχαν κερδίσει ἀπείραχτα. Σύμφωνα με ἄλλο δημοσίευμα, δυο κακούργοι καταδικάστηκαν σὲ θάνατο ἀπὸ τὸ Κακουργιοδικεῖο Σύρου καὶ ζήτησαν στὴ συνέχεια ἀναίρεση ἀπὸ τὸν Ἄρειο Πάγο, που ὅμως τὴν ἀπέρριψε καὶ ἡ ἐκτέλεση προγραμματίστηκε νὰ γίνῃ στὴν Αἴγινα. Δῆμιος, ὅμως, δὲν βρέθηκε «νὰ βάλῃ σὲ ἐνέργεια τὴν Γκιλοτείναν». «Ὅταν κατὰ πρώτον κατεσκευάσθῃ αὕτη ἡ μηχανή, δῆμιος ἄλλος δὲν εὐρέθῃ, εἰμὶ ἓνας Ὀθωμανός, ὁ ὁποῖος τῶρα δεχθεὶς τὸν χριστιανισμόν ἀπέβαλε καὶ τὴν παλαιὰν τέχνην τοῦ καὶ τὰ υπέρογκα κέρδη, τὰ ὁποῖα ἐλάμβανεν ἐξ αὐτῆς. Εἶναι ἀξία παρατηρήσεως αὕτη ἡ περίστασις.», καταλήγει τὸ δημοσίευμα, «διότι ἐκφράζει τὴν ἀπέχθειαν, ἡ ὁποία ὑπάρχει ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος κατὰ τῆς ποινῆς τοῦ θανάτου».⁶ Σὲ αὐτὰ ἔρχεται νὰ προστεθεῖ ἀκόμη ἓνα περιστατικὸ που περιγράφει ὁ ἱστορικὸς Γεώργιος Φίνλεϋ. Τὸν Αὐγούστο τοῦ 1839, δόθηκε ἡ διαταγὴ ἐκτέλεσης δύο ληστῶν στὴν Αθήνα. Ὁ δῆμιος εἶχε δολοφονηθεῖ μερικὲς μέρες νωρίτερα, ἔτσι ἀναγκάστηκαν νὰ βρουν

ἄλλον. Ὁ νέος δῆμιος λιποθύμησε πάνω στο ἱκρίωμα ἢ ἔκανε πῶς λιποθύμησε, με ἀποτέλεσμα νὰ ἀναβληθεῖ ἡ ἐκτέλεση καὶ τελικὰ ὁ βασιλιάς νὰ ἀναγκαστεῖ ἀπὸ τὴν πίεση νὰ μετατρέψῃ τὴν ποινὴ σὲ ἰσόβια.⁷

Στις λαϊκὲς αὐτὲς ἀντιδράσεις πρέπει, βεβαίως, νὰ συνεκτιμήσουμε τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ληστεία, κατὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, εἶναι μὲν ἡ κύρια μορφή σοβαρῆς ἐγκληματικότητος, παρουσιάζεται, ὡστόσο, κυρίως στα πρώτα χρόνια ζωῆς τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους, σὲ πολλὲς περιπτώσεις ὡς πολιτικὴ δραστηριότητα, με ἀποτέλεσμα νὰ ἔχει φιλολαϊκὸ χαρακτήρα.⁸ Ὅπως πάλι ὁ Νέξερ μας λέει: «Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην οἱ Ἕλληνες δὲν εἶχον καθαρὰν ἰδέαν περὶ ληστῶν καὶ τῶν κακουργημάτων τῶν. Μ' ὅλον ὅτι τὰ κακουργήματα ἐκεῖνα ἦσαν φόνοι καὶ βιαιότητες, ὁ λαὸς δὲν ἐμίσει τοὺς κακούργους, κυρίως διότι οὗτοι ὅχι μόνον δὲν ἐβλάπτον τοὺς πτωχοὺς, ἀλλὰ καὶ πολλάκις τοὺς ἐπροστάτευον».

Ἡ λαιμητόμος καὶ ὁ δῆμιος που μεταφερόταν ἀρχικὰ στὸν ἐκάστοτε τόπο τῆς ἐκτέλεσης, ἐγκαταστάθηκαν ἀργότερα στο Ναύπλιο. Ἡ μὲν «μηχανὴ σφαγέων» στο κάστρο τοῦ Παλαμηδίου, ὅπου γινόταν πλέον οἱ ἐκτελέσεις, ἐφόσον ἐκεῖ ἦταν καὶ οἱ μεγαλύτερες φυλακές, οἱ δὲ δῆμιοι στὸν θαλασσόπυργο, τὸ Μπούρτζι, τὸ «νησί τῶν δημίων», ὅπως τὸ ἀποκαλεῖ ἡ Μπρέμερ. «Ἀπ' τοὺς καταδίκους εἰς τοὺς δημίους δὲν εἶναι καὶ μεγάλη ἡ διαφορὰ, οὔτε ἡ ἀπόστασις», γράφει ὁ Ἀνδρέας Καρκαβίτσας στὸ κείμενό του «Αἱ φυλακαὶ τοῦ Ναυπλίου».⁹ Ὁ Καρκαβίτσας καταγγέλλει τὸ σωφρονιστικὸ σύστημα περιγράφοντας τὶς ἀθλίες συνθήκες που ἐπικρατοῦσαν στὶς τρεῖς φυλακές που ὑπῆρχαν τότε στο Ναύπλιο, ἢ μάλλον τέσσερις, ἀφοῦ «οἱ δεύτεροι [οἱ δῆμιοι] στρατολογούνται ἀπὸ τοὺς πρώτους [τοὺς καταδίκους]» καὶ «εἶναι σὲ δύο ὀργίων τόπο περιωρισμένοι, περικλεισμένοι ἀπὸ τὴν θάλασσα».

Ἡ ἀπέχθεια πρὸς τὸ ἔργο τοῦ δῆμιου εἶχε ὁδηγήσει τὴν κυβέρνησιν τὸ 1846 νὰ θεσπίσῃ συμπληρωματικὸ νόμο, σύμφωνα με τὸν ὁποῖο ἡ θανατικὴ ποινὴ μπορούσε νὰ ἐκτελεῖται ἐναλλακτικὰ με τουφεκισμό. Αὕτη τὴν φορά ἡ πολιτεία προσέκρουσε στὴ δυσφορία τῶν Ἑλλήνων στρατιωτῶν νὰ μετέχουν σὲ ἐκτελέσεις κοινῶν ποινικῶν καταδίκων. Ἐτσι, στράφηκαν αὕτη τὴν φορά στους ἰδίους τοὺς κατάδικους, δίνοντας τοὺς μεγάλες ἀμοιβές γιὰ νὰ γίνουν δῆμιοι. Ἐπαιρναν τριακόσιες δραχμὲς μηνιαίκο, μας πληροφορεῖ ὁ Καρκαβίτσας, καὶ πρόσθετη ἀμοιβὴ ἑκατὸ δραχμὲς «τὸ κεφάλι ὅταν γίνῃ ἐκτέλεσις». «Ἐπαιρναν ογδόντα δραχμὲς τὸ κεφάλι», γράφει γιὰ τὸ 1859 ἡ Μπρέμερ, καὶ «με τὸ πέρασμα τῶν χρόνων ἐγίναν πλούσιοι. Τί μπορούσαν νὰ κάνουν, ὅμως με τὴν περιουσία τους; Ἦταν κι οἱ δυο φυλακισμένοι κι ἔτσι ἔπρεπε νὰ παραμείνουν, ἀν ἤθελαν νὰ σώσουν τὴ ζωὴ τους».

μέρειες ενός από τα προηγούμενα περιστατικά που διευκρινιζόταν στον τύπο περιλαμβάνει ο συντάκτης άρθρου σε περιοδικό εκείνης της εποχής, προκειμένου να εκφράσει τις θέσεις του για το «πολύκροτον ζήτημα της ποιναίας νομοθεσίας, και προσφιλές εις τε τους σεμνοτάτους των φιλοσόφων και εις τας φιλανθρώπους Κυβερνήσεις της εποχής μας, το περί καταργήσεως της κεφαλικής ποινής».¹⁰ Τα επιχειρήματα που προβάλλονται στο άρθρο αυτό κατά της άδικης, βάρβαρης και ανώφελης ποινής και η πρότασή του για εφαρμογή στην Ελλάδα του συστήματος «διορθώσεως και μετανοίας» απηχούν, βεβαίως, τις απόψεις υπέρ της καταργήσεως της θανατικής ποινής, τις οποίες έχουν διατυπώσει άνθρωποι του πνεύματος, ακόμη και μέσα από λογοτεχνικά κείμενα. Οι απόψεις αυτές εγγράφονται στο ρεύμα του νεοελληνικού Διαφωτισμού, που φέρνει τις ιδέες και αρχές του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού στο υπό γένεση ελληνικό κράτος και επιδιώκει να εφαρμοστούν αυτές σε μια εποχή που το ελληνικό κράτος συγκροτείται και συνεπώς το έδαφος είναι πρόσφορο. Ωστόσο, θεμέλιο για τις απόψεις του συντάκτη του άρθρου του Θεατή αποτελεί η έμπρακτη απέχθεια των Ελλήνων προς την εφαρμογή της θανατικής ποινής, που εκφράστηκε με καταλυτικό τρόπο στην επανάσταση κατά του Όθωνα, η οποία άρχισε το 1862 στο Ναύπλιο, όταν «ο λαός έκαυσε την λαιμητόμον εν πομπή». «Μήπως ο λαός δεν εγνώριζεν την κεφαλικήν ποινήν;», ερωτά ο αρθρογράφος του 1836 και δίνει ο ίδιος την απάντηση: «Βέβαια· αλλ' αποστρέφεται εκ βάθους ψυχής την ποινήν ταύτην...».

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Βλ. Χανς Κρίστιαν Άντερσεν, *Οδοιπορικό στην Ελλάδα*, μετ. από τα δανέζικα, εισαγωγή και σχόλια Allan Lund, έκδ. β', Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Ι.Δ. Κολλάρου, Αθήνα 1999, όπου περιλαμβάνεται το τμήμα εκείνο του συνολικού έργου που αφορά την παραμονή του συγγραφέα στην Ελλάδα, Hans Christian

Andersen, *The true story of my life*, Public Domain Books, κεφ. 6. Βλ. και Μυρτώ Γεωργίου-Νίλσεν, *Η Ελλάδα του Άντερσεν*. Από τα ημερολόγια του Χανς Κρίστιαν Άντερσεν, Πατάκη, Αθήνα 1997.

- 2 Fredrika Bremer, *Η Ελλάδα και οι Έλληνες την εποχή του Όθωνα*, μετάφραση Μ. Κυριακίδου, μέρος α', Κάτοπτρο/Ιστορητής, Αθήνα 2002, σ. 104.
- 3 Βλ. Ηλ. Παπαθανασόπουλου, «Οι πρώτες θανατικές εκτελέσεις στην νεωτέρα Ελλάδα», περ. *Ιστορία*, τχ. 7, 1969, σ. 75? του ίδιου, «Οι θανατικές εκτελέσεις», περ. *Ιστορία*, τχ. 106, 1977, σ. 120. Βασίλη Δωροβίνη, «Θανατική ποινή: Η πρώτη εφαρμογή και «υποδοχή» της στη νεότερη Ελλάδα», *Νομικό Βήμα*, 29 (1981), σ. 1461.
- 4 Η λέξη ήρθε μαζί με το εργαλείο των εκτελέσεων από τη Γαλλία. Καρμανιόλα ονόμαζαν εκεί το τραγούδι και το χορό που έστηναν οι Γάλλοι επαναστάτες γύρω από την γκιλοτίνα και ακόμη ένα κοντό σακάκι που φορούσαν οι «αβράκωτοι», βλ. Jean-Paul Bertaud, *Η καθημερινή ζωή στη Γαλλία τον καιρό της Επανάστασης (1789-1795)*, μετάφραση Σ. Αλεξανδράτου-Δ. Αγγελόπουλου, Παπαδήμα, Αθήνα 1999, σ. 64 και 168. Βλ. Μιχαήλ Λαμπρινίδη, «Οι πρώτοι δήμιοι εν Ελλάδι», *Εθνικό ημερολόγιο Σκόκκου*, 1916, Α. Σ. Σκανδάμη, «Οι τελευταίοι Έλληνες δήμιοι στο Μπούρτζι», περ. *Εκλογή*, τχ. 92, 1952, σ. 104.
- 5 Χριστόφορου Νέζερ, *Τα πρώτα έτη της ιδρύσεως του ελληνικού βασιλείου*, Αθήναι 1936, σ. 136 επ., επανέκδοση Πελασγός, Αθήνα 2003. Βλ. και σχόλια, Δημήτρη Φωτιάδη, *Όθωνας – Μοναρχία*, έκδ. 10η, 1988, σ. 161.
- 6 Εφ. Ελπίς, 15 Μαρτίου 1836.
- 7 Γεωργίου Φίνλεϋ, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, μετ. Α. Γεωργούλη, επιμ. Τ. Βουρνάς, τ. Β', κ.κ., σ. 339.
- 8 Βλ. Ι. Κολιόπουλου, *Περί λύχνων αξίας. Η ληστεία στην Ελλάδα (19ος αιώνας)*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1996, σ. 259 επ., Ν. Κουράκη, «Δήμιοι και θανατικές εκτελέσεις», *Ιστορικά Ελευθεροτυπίας*, τχ. 231 (8.4.2004), σ. 6, Ν. Κοταρίδη, «Ληστεία, κράτος και τοπικές κοινωνίες», *Ιστορικά Ελευθεροτυπίας*, τχ. 26 (13.4.2000), σ. 6.
- 9 Ανδρέα Καρκαβίτσα, «Αι φυλακαί του Ναυπλίου», στα *Ταξιδιωτικά*, Νεφέλη, Αθήνα 1998.
- 10 Μιχ. Σχινάς, «Τα ήθη και αι θεσμοθεσίαι», περ. *Θεατής*, τχ. 4 (15.12.1836), σ. 7 επ. Βλ. και Βίκυ Καλαντζοπούλου, «Α.Ρ. Ραγκαβή, 'Αι φυλακαί ή η κεφαλική ποινή'. Κοινωνικά και γραμματολογικά συμφραζόμενα των απαρχών της πεζογραφίας του», *Κονδυλοφόρος* 3 (2004), σ. 68.

Η ΑΥΓΗ

ΠΡΩΙΝΗ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ ΤΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ